

Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Факультет української філології
Кафедра української мови

Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри

Матеріали Міжнародної наукової конференції

5–6 листопада 2009 року

Кривий Ріг
«Видавничий дім»
2009

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВОДИДАКТИЦІ

УДК 372.811.161

З. П. Бакум

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НА ПРОФІЛЬНОМУ РІВНІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Бакум З. П. Компетентнісний підхід: проблеми реалізації на профільному рівні навчання української мови.

У статті визначено аспекти реалізації компетентнісного підходу на профільному рівні навчання української мови; розроблено структуру мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної компетенцій; запропоновано шляхи впровадження окреслених компетенцій у практику навчання української мови.

Ключові слова: компетентнісний підхід, лінгвістична компетенція, мовленнєва компетенція, комунікативна компетенція, соціокультурна компетенція.

Bakum Z. P. The competence approach: problems of realization on the specialization level of teaching Ukrainian language.

The article defines the aspects of the competence approach realization on the specialization level of teaching Ukrainian language. Author develops structures of linguistic, speech, communicative and social-and-cultural competences and offers ways to involve given competences into practice of teaching Ukrainian language.

Key words: competence approach, linguistic competence, speech competence, communicative competence, social-and-cultural competence.

Сучасний етап розвитку лінгводидактики характеризується новими підходами до визначення мети навчання, яка є чи не найважливішою категорією методичної науки. Чітке визначення цілей освітньої системи – необхідна умова ефективності та результативності. У дослідженнях лінгводидактів (О. Бистрова, О. Біляєв, М. Вашуленко, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Караман, В. Мельничайко, Л. Паламар, М. Пентиліук, Л. Скуратівський, О. Хорошковська, Г. Шелехова) йдеться не лише про засвоєння знань і формування певних умінь, а значною мірою акцентовано на основній меті навчання мови: „формування й розвиток *мовної особистості* – людини, яка виявляє високий рівень мовної, мовленнєвої компетенцій” [6, 192].

Уживані в теорії та практиці навчання терміни *компетентність* і *компетенція* витлумачені у словниках приблизно однаково, як „добра обізнаність із будь-чим” [2, 445]. Педагоги А. Хуторської і А. Дахін пропонувані поняття радять використовувати паралельно, проте вкладати в них різний смисл [10, 58-64]. Компетенція, на їхню думку, – сукупність особистісних якостей (знань, умінь, навичок, способів діяльності), пов'язаних із відповідним колом предметів і процесів, необхідних для продуктивної дії, а компетентність – володіння людиною відповідною компетенцією, що містить особистісне становлення до предмета діяльності. Приклади різноманітних аспектів тієї чи тієї компетенції

подано в дослідженнях останніх років: формування читацької компетенції учнів старших класів (Е. Соломка), удосконалення мовленнєвої компетенції старшокласників (Н. Веніг), психологічні засади розвитку комунікативної компетенції вчителя (С. Макаренко), фонетико-орфоепічна компетенції студентів (Н. Босак) та ін.

Поява нового терміна в лінгводидактиці закономірна і, безперечно, зумовлена досягненнями сучасної психологічної та лінгвістичної науки: теорії мовленнєвої діяльності; комунікативної лінгвістики, предметом дослідження якої є загальні відомості спілкування і функціонування мовних засобів у реальних актах спілкування; когнітивної лінгвістики, що пропонує системний опис, пояснення механізмів засвоєння мови. Та все ж найважливішою теоретичною передумовою введення терміна *компетенція* є розмежування понять „мова” і „мовлення”, оскільки основою шкільного курсу української мови прийнято вважати лінгвістику – досить розгалужену систему знань про мову, її структуру, основні одиниці та способи поєднання їх у тексті. Окрім того, виходячи з сучасних потреб мовної освіти, виділяють і обґрунтовують такі поняття, як функції мови, мовленнєва діяльність, літературна мова та її норми, особливості усного і писемного мовлення, що скеровує „на ґрунтовне вивчення рідної мови, створює великі можливості для розвитку мислення і мовлення учнів” [5, 12].

З огляду на зазначене в теорії та практиці навчання української мови виокремлюють *мовну (лінгвістичну), мовленнєву, комунікативну, культурознавчу* компетенції (О. Бистрова, А. Богущ, Н. Гез, О. Горошкіна, М. Пентилюк, Г. Шелехова), що сприяє більш точному, повному і водночас конкретному визначенню мети навчання мови в школі, моделюванню конкретного уроку, розробці критеріїв та рівнів засвоєння матеріалу, оволодінню мовою, визначенню змісту предмета „Українська мова”. Унаслідок переходу школи на профільний рівень навчання (створюються умови для суттєвої диференціації змісту навчання, підготовки випускників до засвоєння програм вищої професійної освіти, забезпечення поглибленого вивчення української мови) чільне місце в ієрархії компетенцій має посісти мовна (лінгвістична) компетенція, уведена в науковий обіг Н. Хомським приблизно в середині ХХ століття [9]. Цю думку підтримує і М. Львов: „Я стривожений, – пише відомий методист, – перебільшенням комунікативної функції мови і недооцінкою, навіть ігноруванням її внутрішніми функціями: емотивною, естетичною функцією вираження почуттів, когнітивною функцією, творчою роллю мовних засобів у розумінні людини людиною” [4, 20].

Нині в українській лінгводидактиці мовна компетенція тлумачиться як „обізнаність із мовою, знання мовних одиниць, їхніх виражальних можливостей; володіння мовними вміннями й навичками” [6, 192]. Оволодіння мовою відбувається на „підставі загального пізнавального

механізму, який є одним із інструментів набуття мовних та позамовних знань, їхньої обробки та використання в мовленні” [8, 66]. Інакше кажучи, лінгвістична компетенція передбачає послуговування способами дії, що забезпечують розпізнавання мовних явищ і використання їх у мовленні. Важливим у її формуванні є оволодіння навичками самоаналізу, самооцінки, цілеспрямоване формування лінгвістичної рефлексії як процесу усвідомлення носіями мови власної діяльності, її сутності. Окрім того, процес формування лінгвістичної компетенції передбачає оволодіння основами науки про українську мову, відомості про мову як знакову систему і суспільне явище, засвоєння понятійної бази курсу, певного комплексу одиниць і категорій мови: фонема, графема, морфема, словосполучення та ін.). Чинниками мовної компетенції є формування уявлень про устрій мови, її розвиток і функціонування, засвоєння тих відомостей про значення та роль мови в суспільстві, які сприяють вихованню постійного інтересу до предмета, почуття любові й поваги до рідного слова. Нарешті, лінгвістична компетенція передбачає знання про мовознавство як науку, елементи історії науки про українську мову, відомості про її видатних діячів, про методи лінгвістичного аналізу. Важливою також є ідея М. Баранова про те, що мовна компетенція визначає не лише засвоєння окреслених знань, але і формування навчально-мовних умінь і навичок: 1-а група – уміння розпізнавати одиниці мови; 2-а – уміння розподіляти мовні явища на групи; 3-я – уміння виконувати розбір, аналіз (фонетичний, орфографічний, стилістичний та ін.) [1, 17-21].

Отже, на профільному рівні навчання мови необхідно формувати лінгвістичну компетенцію випускників, яка має таку структуру:

- а) знання про систему української мови;
 - б) часткові відомості про методи досліджень мовознавчої науки;
 - в) довідки про видатних лінгвістів;
 - г) елементи історичних коментарів фонетичних явищ;
 - г) мовні вміння і навички: 1) розпізнавальні; 2) класифікаційні;
- 3) аналітичні; 4) синтетичні.

Так, наприклад, розглядаючи *часткові відомості про методи артикуляційних досліджень*, необхідно пам'ятати, що артикуляцію звуків доцільно засвоювати *методом самостереження*. Можна аналізувати своє м'язове чуття і таким чином визначати способи творення звуків. Легко зрозуміти, як працюють губи під час вимови різних звуків: коли вони витягуються трубочкою вперед (при творенні звуків [o], [y]), коли нижня губа змикається з верхньою (творення [b], [n]) або наближається до верхніх зубів [v].

Необхідно виявити рух і положення язика в процесі вимови звуків, особливо, якщо порівнювати попарно артикуляцію різноманітних звуків. Наприклад, задньоязикові приголосні [r], [k], [x] творяться під час проходження повітряним струменем перепони, утвореної задньою спинкою

язика при зімкненні чи зближенні з м'яким піднебінням; середньоязиковий [й] твориться за активної участі середньої частини спинки язика, що піднімається вгору і зближується з твердим піднебінням.

Що ж до відомостей про видатних мовознавців, то тут доречно згадати слова М. Шанського, який говорить: „Про математику, фізику, хімію, біологію як науки учні знають чимало, знайомі з видатними вченими тієї чи тієї царини, з їхніми відкриттями і працями, словесність же для випускників суцільна terra incognita” [11, 25]. Тому в процесі формування лінгвістичної компетенції доцільно подавати *довідки про відомих науковців*.

Наконецний Микола Федорович (25.08.1900, с. Новий Тагамлик Полтавської області). Відомий український мовознавець. Досліджував проблеми фонетики, орфоенії, культури мови. У розділі „Фонетика” в „Курсі сучасної української мови” (1951 р.) виклав фонетичну і фонологічну системи української мови в їх статичній і динамічній. У „Сучасній українській літературній мові” (1969 р.) йому належить розділ „Орфоенічні норми та їх значення” (Українська мова. Енциклопедія).

Одним з аспектів такої підготовки є формування вмінь подавати історичний коментар до мовних явищ. Так, наприклад, звукова система сучасної української мови склалася в результаті тривалого історичного розвитку, у процесі якого одні звуки зникали, а інші підлягали якісним змінам. Учні досить часто натрапляють на різноманітні мовні факти, складно пояснювані матеріалами сучасної мови. Тому виникає необхідність у використанні *елементів історії науки про українську мову*. Під час історичних коментарів, пропонованих нами для використання, виникає потреба в розумінні учнями певних понять, на яких будується навчання мови. На цьому етапі доцільно, наприклад, подати періодизацію розвитку української мови після праслов'янського періоду, запропоновану Ю. Шевельовим: 1) протоукраїнська мова (з VII–XI ст. н. е.); 2) староукраїнська мова (з XI ст. – часу появи перших писемних пам'яток – до кінця XIV ст.); 3) середньоукраїнська мова (кінець XIV ст. до початку XIX ст.); 4) нова українська мова (з початку XIX ст.).

Реалізація мови здійснюється в мовленні – сукупності психофізичних дій організму людини, спрямованих на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній чи писемній формі. На думку авторів сучасних концепцій мовної освіти в Україні, метою навчання рідної мови в школі є формування особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами при сприйнятті (слуханні й читанні), створенні (говорінні й письмі) висловлювань у різних сферах мовлення, у забезпеченні її всебічної *мовленнєвої* компетенції. Інакше кажучи, оволодіння мовою передбачає не лише знання про мову, але й послуговування мовним матеріалом. Звідси розмежування мовної та мовленнєвої

компетенцій у теорії та практиці навчання важливе з тих міркувань, що усвідомлення учнями слів, їх форм, синтаксичних структур, синонімічних засобів мови, уживання їх у мовленні є запорукою успішної мовленнєвої діяльності. На підставі аналізу праць О. Бистрової, О. Горошкіної, Л. Мацько, М. Пентиліук під мовленнєвою компетенцією розуміємо „уміння використовувати мовні засоби, адекватні до мети спілкування; володіння мовленнєвими вміннями й навичками” [6, 192].

Що ж до структури мовленнєвої компетенції учнів на профільному рівні навчання, то до її складових відносимо: знання норм усного і писемного мовлення (орфоепічних, орфографічних, пунктуаційних), які передбачають також і власне фонетичні вміння й навички (правильна вимова ізольованих звуків та залежно від позиції їх у складі, фонетичному слові, синтагмі, фразі; розпізнавання на слух складу, фонетичного слова, такту, фрази; правильне наголошування слів; інтонаційне оформлення власного мовлення; володіння технікою читання вголос та ін. До чинників мовленнєвої компетенції учнів необхідно додати ще й функційно-стилістичне використання мови.

Досвід показує, що можна добре знати норми вимови, слова і правила їх уживання, граматичні форми та конструкції, володіти мовною та мовленнєвою компетенціями, однак не вміти використовувати ці знання і вміння в реальній обстановці, або, як зауважують методисти, у комунікативній ситуації. Саме тому в навчанні мови виділяють третій тип компетенції – *комунікативну*, яку в сучасній методиці розглядає як „уміння спілкуватися для обміну інформацією; забезпечує мовленнєву діяльність її носіїв і впливає на їхній духовний розвиток” [6, 192; 5, 13]. Поглиблюють розуміння комунікативної компетенції дослідження Н. Гез. Вона підтримує думку про наявність у комунікативній компетенції таких складових, як: лінгвістичної компетенції; вербально-когнітивної (предметної); вербально-комунікативної (прагматичної); метакомпетенції (знання понятійного апарату лінгвістики, необхідного для усвідомлення аналізу й оцінювання засобів мовленнєвого спілкування) [3, 17-24], що перегукується з реальною готовністю учня до спілкування, адекватного до мети, сфер і ситуацій.

Варто вказати на певні чинники комунікативної компетенції (знання основних понять, які в методичній науці називають мовленнєвознавчими: стилі, типи мовлення, уміння та навички аналізу тексту та ін.). Треба додати, що ці знання та вміння не можуть цілком забезпечити оволодіння різноманітними видами мовленнєвої діяльності в конкретних ситуаціях спілкування. Чільне місце в комунікативній компетенції посідають комунікативні вміння та навички: уміння обрати необхідну мовленнєву форму, спосіб вираження залежно від умов комунікативного акту.

Отже, *комунікативна компетенція* на профільному рівні навчання мови має таку структуру: володіння спеціальними мовленнєвознавчими

поняттями (про стилі й типи мовлення, про текст і доцільне використання в ньому мовних засобів виразності), уміння застосовувати їх під час аналізу й конструювання тексту; володіння вміннями та навичками в різноманітних видах мовленнєвої діяльності (читанні, слуханні, говорінні, письмі); власне комунікативні вміння та навички – обирати необхідну мовну форму, спосіб вираження залежно від умов комунікативного акту. Безсумнівно, їхнє формування можливе лише на ґрунті лінгвістичної та мовленнєвої компетенції.

Сьогодні на зміну знанневоцентричній приходить культуроцентрична школа, мета якої полягає в засвоєнні учнями цінностей культури. Знаннева школа налаштовувала на виховання високоосвіченої людини, і нині вочевидь не відповідає тій соціокультурній ситуації, що склалася, оскільки, як показує досвід, засвоєння суми знань, які збільшуються буквально в геометричній прогресії, веде у глухий кут. Вихідною є ідея гуманізації: визнання людини як найвищої цінності. Такий підхід до навчання сприяє формуванню вмінь помічати красу в різних її виявах – у природі, людині, мистецтві, мові, побуті, отримувати від її споглядання естетичну насолоду, прагнути діяти, творити за законами краси; знати загальнолюдські моральні цінності, узгоджувати з ними свою діяльність.

Сучасний період розвитку методики навчання мови характеризує загострений інтерес до кумулятивної (культуроносної) функції мови, що розвиває *соціокультурну компетенцію*: „опанування національних і загальнолюдських культурних та духовних цінностей, норм, які регулюють стосунки між поколіннями, статтями, націями, сприяють естетичному, морально-етичному розвитку особистості, органічному входженню її в соціум” [7, 6]. Чинними документами освіти визначено складові такої компетенції: знання мовленнєвого етикету, найменувань предметів і явищ традиційного побуту, обрядів і звичаїв [7, 140-142]. До її структури входить знання невербальних засобів спілкування.

З'ясовуючи структуру соціокультурної компетенції у класах філологічного профілю вважаємо за доцільне віднести до неї такі складові: знання лінгвокультурознавчих понять, що передбачає усвідомлення мови як форми вираження національної культури, національно-культурної специфіки української мови; сукупність знань про матеріальну й духовну культуру українського народу, про його соціально-культурні стереотипи спілкування, а також знання одиниць з національно-культурним компонентом значення. Окрім того, у процесі формування соціокультурної компетенції учням необхідно оволодіти такими вміннями, як: аналіз одиниць з національно-культурним компонентом значення; використання національно-маркованих одиниць мови, стереотипів мовленнєвої поведінки.

У процесі вивчення окремих тем (наприклад, фонетики, словотвору,

морфеміки) формувати культурознавчу компетенцію досить непросто, адже тут учні працюють з найменшими одиницями мови (мовлення): фонемами, звуками та ін. Проте побудова кожного уроку – творчий процес, і перед учителем постає широкий простір для вияву власної ініціативи, застосування своїх знань, досвіду, реалізації різних підходів до одного й того ж матеріалу.

Задля усвідомлення учнями мови як форми національної культури, доцільно, наприклад, запропонувати таке завдання:

Уважно прочитайте текст. Придумайте до нього заголовок. Доведіть на конкретних прикладах, що наша мова одна з наймелодійніших мов у світі.

Те, що українська мова відзначається особливою милозвучністю, відомо здавна, і, здається, ніхто не сумнівається в цьому тепер, хоч найменше можуть про це судити носії української мови, оскільки для них мова – знаряддя щоденного спілкування, а не об'єкт спостереження. Але про красу й присмність звучання української мови є більш ніж достатньо усних і писемних свідчень, у тому числі і загальновідомих, і звичайних іномовців, і видатних діячів, і фахівців, а з їхніх слів – і українців.

Ще в середині минулого століття видатний російський мовознавець-славист І. Срезневський звернув увагу на високу музикальність української мови. Він писав: „Сила людей переконана, що ця мова є одна з найбагатших мов слов'янських, що вона навряд чи уважить богемській щодо рясноти слів та виразів, польській щодо барвистості, сербській щодо присмності, що це мова, яка навіть у вигляді необробленому може стати нарівні з мовами, обробленими гнучкістю і багатством синтаксичним, мова поетична, музикальна, мальовнича”.

Нагадаємо ще тільки один факт. На конкурсі краси мов у 1934 році в Парижі українська мова зайняла третє місце після французької і перської. Більшого поширення набула думка, що наша мова за милозвучністю йде після італійської (Н. Тоцька).

Учитель-словесник повинен пам'ятати про добір дидактичного матеріалу та різноманітність видів роботи з ним, що допоможе учням усвідомити мову як матеріал передачі думки і змісту, відчутти красу слова, виховати потребу в творчості, прагнення до точності, виразності та образності власного мовлення, бажання навчитися майстерно оперувати мовою, дотримуючись норм у використанні мовних одиниць різних рівнів мовної системи. Цьому сприяє система текстів, зміст яких концентровано репрезентує національну культуру українського народу в тісному зв'язку із загальнолюдською культурою.

Уведення до наукового обігу і в практику навчання мови поняття „компетенція” – закономірний результат теоретичного осмислення мети і змісту навчання української мови. Кожна з названих компетенцій передбачає знання, уміння, навички, які необхідно формувати для її досягнення.

Лінгвістична компетенція удосконалює пізнавальну культуру особистості школяра, мовленнєва та комунікативна – забезпечують розвиток спілкувальної культури. Культурознавча – значною мірою покликана формувати цінносно-орієнтаційну культуру учня. Формування компетенцій сприятиме, крім засвоєння теоретичного курсу мови, вихованню шанобливого ставлення до рідного слова, спонукатиме до уважного вивчення загальнолюдських цінностей.

Література

1. Баранов М. Т. Выбор упражнений для формирования умений и навыков / М. Т. Баранов // Русский язык в школе. – 1993. – № 3. – С. 17–21.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : ВТФ „Перун”, 2003. – 1440 с.
3. Гез Н. И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 17–24.
4. Львов М. Р. Роль родного языка в становлении духовного мира личности / М. Р. Львов // Русский язык в школе. – 2001. – № 4. – С. 18–21.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.
6. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах / С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна та ін. ; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 302 с.
7. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів : Українська мова : 5–12 класи / Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук та ін. ; за ред. Л. В. Скуратівського. – К. : Перун, 2005. – 176 с.
8. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Олександрівна Селіванова. – К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
9. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Ноам Аврам Хомский. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 170 с.
10. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
11. Шанский Н. М. Школьный курс русского языка / Н. М. Шанский // Русский язык в школе. – 1993. – № 2. – С. 21–25.

УДК 811.161.2'342(07)

Г. О. Бондаренко

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОЕКТІВ У ФОРМУВАННІ ФОНОСТИЛІСТИЧНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ

Бондаренко Г. О. Застосування технології проектів у формуванні фоностилістичних умінь і навичок учнів

У статті проаналізовано систему фонетичних і стилістичних умінь та навичок, на їх ґрунті виокремлено фоностилістичні уміння і навички; визначено переваги проектної технології як ефективного засобу розвитку зазначених умінь, подано результати роботи.

Ключові слова: фонетичні уміння і навички, стилістичні уміння і навички, фоностилістичні уміння і навички, проектна технологія.

Bondarenko H. O. The usage of project technology in forming phonostylistic skills of students.

The article deals with the system of phonetic and stylistic skills, gives arguments for developing phonostylistic skills. The author shows advantages of the project technology as an effective way of forming phonostylistic skills, the results of work are given.

Key words: phonetic skills, stylistic skills, phonostylistic skills, project technology.

Метою навчання української мови упродовж тривалого часу незмінно залишається формування національно свідомої, духовно багаті мовної особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно,